

De Nederlandse koopvaardij in oorlogstijd

De Nederlandse koopvaardij in oorlogstijd

Onder redactie van Anita van Dissel, Martin Elands,
Hylke Faber en Pieter Stolk

Deze uitgave is een initiatief van Stichting DdM, mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van het VSBfonds, Stichting Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van 's-Lands Zeedienst, de Directie der Oostersche Handel en Reederijen, Stichting Ondersteuningsfonds NISS, het Veteraneninstituut en Vereeniging "De Prins Hendrik Stichting" sedert 1874.

Comité van Aanbeveling

Prof.dr.em. Hans Blom, oud-directeur NIOD

Berend van Bon, voormalig gezagvoerder Shell-tankers

Luitenant-generaal der mariniers Ton van Ede, Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht,
Inspecteur der Veteranen

Prof.dr. Henk den Heijer, hoogleraar maritieme geschiedenis Universiteit Leiden

Piet de Jong, oud-premier en voormalig onderzeebootcommandant O 24

Drs. Frits Loomer, algemeen directeur Maritiem Museum Rotterdam

Tineke Netelenbos, voorzitter Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reders

Mr. Boele Staal, voorzitter Comité Nederlandse Veteranendag

Dr. Gerrit Valk, voorzitter Stichting het Veteraneninstituut

Dr. Jolande Withuis, senior onderzoeker NIOD

Afbeelding omslag: Het vrachtschip *Ottoland* zinkt, nadat het op een mijn is gelopen op de Noordzee, ter hoogte van North Shields, 1940. (Het Scheepvaartmuseum, Amsterdam)

Vormgeving omslag en binnenwerk: Marry van Baar

Druk: Wilco, Amersfoort

Stichting DdM

© 2014 Stichting DdM

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

ISBN 9789461055781

NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

INHOUD

WOORD VOORAF 9

HOOFDSTUK 1 – VERPLICHT VAREN. DE INZET VAN DE NEDERLANDSE
KOOPVAARDIJ IN VOGELVLUCHT – Saskia J. Klooster 11

Voorafgaand aan de oorlog 12

Status en positie van de Nederlandse koopvaardijvloot 12

Preventieve maatregelen 13

Oorlogsdreiging 16

In oorlog 22

Netherlands Shipping and Trading Committee 24

Vaarplicht en vaarplichtbesluit 30

Week- of maandbrief 31

Bezitsvordering 32

Beveiliging van de Nederlandse koopvaardijvloot 33

Wereldwijde inzet van de Nederlandse koopvaardijvloot 39

Na de oorlog 48

Verliezen Nederlandse koopvaardijvloot 48

United Maritime Authority 50

Vaarplichtbeloning 51

Onderscheidingen 51

Slot 52

HOOFDSTUK 2 – VAN VERLIES TOT VICTORIE. DE KOOPVAARDIJ IN DE STRIJD
TEGEN DUITSLAND EN ITALIË – Jan Schoeman & Dick Schaap 53

In zwaar weer 54

Neutraal 54

Mei 1940 55

Churchill 59

Gevaren 62

Konvoeien 64

- Mare nostrum! 69
- De hel van het Noorden 72
- Kenterend tij** 79
- Tactieken en technieken 79
- Keerpunt 84
- Op koers naar de overwinning** 86
- Epiloog** 89
- PROFIEL PIET DE VISSER (1923) – *Ageeth van der Veen* 92
- PROFIEL HANS BRUGMAN (1919) – *Ageeth van der Veen* 98
- HOOFDSTUK 3 – WISSELEND TIJ. DE STRIJD IN DE PACIFIC – *Christ Klep & Jan Schoeman* 104
- Een zweem van oorlog: 10 mei 1940 – 7 december 1941** 104
- Ongehinderd 104
- Hinder 108
- ‘Weinig gelukkig...’ 109
- Banzai! 7 december 1941 – 9 maart 1942** 111
- Dreiging van Japanse onderzeeboten en vliegtuigen 113
- Nederlands-Indië rechtstreeks bedreigd 118
- Ter afsluiting: Nederlands-Indië verloren 124
- Varen en vechten: 9 maart 1942 – 15 augustus 1945** 126
- Indische Oceaan 126
- Ondina 128
- Pacific 131
- Japanse wreedheden en het beeld van de bondgenoten 134
- Epiloog** 137
- PROFIEL HUIB VAN TUYL (1920-2014) – *Ageeth van der Veen* 139
- PROFIEL BEREND VAN BON (1917) – *Ageeth van der Veen* 144
- HOOFDSTUK 4 – IN BUITENLANDSE HAVENS. DESERTIE, OPVANG EN WELZIJN – *Anita M.C. van Dissel* 149
- De eerste oorlogsmaand** 150
- In Groot-Brittannië** 152
- Onrust en oproer** 154
- Dienstweigering en desertie** 156
- Reacties op de vaarplicht 156
- Bemanningsprobleem houdt aan 157
- Strengere maatregelen 159
- Omvang van dienstweigering en desertie 160

Zorg voor de zeeman	162
Contact met het thuisfront	162
Arbeidsvoorwaarden	163
De eerste faciliteiten en hulpinstanties	165
Opvang in zeemanshuizen	166
Leven aan de wal	174
Langs de belangrijkste geallieerde havens	174
Vertier en verlof	175
Gewonden en oorlogsslachtoffers	179
Terugkeer naar Nederland	180

PROFIEL WILLEM RIEPMA (1921) – <i>Ageeth van der Veen</i>	182
PROFIEL PIERRE PEETERS (1922) – <i>Ageeth van der Veen</i>	188

HOOFDSTUK 5 – FLINK ZIJN EN MOED HOUDEN. KOOPVAARDIJGEZINNEN IN OORLOGSTIJD – <i>Hinke Piersma</i>	193
Gescheiden levens	193
Financiële ondersteuning	196
Zeemansstand in Zeemanshand	202
Zeemansgraven	205
Flink zijn en moed houden	211
Terugkomst	213
Slot	218

PROFIEL TINUS VAN DEN AKKER (1920) – <i>Ageeth van der Veen</i>	220
PROFIEL GERARD SCHELLINKHOUT (1919) – <i>Ageeth van der Veen</i>	225

HOOFDSTUK 6 – TERUG IN NEDERLAND. DE NAOORLOGSE JAREN – <i>Rein Bijkerk</i>	230
Thuiskomsten van zee	231
Een stoeve financiële afwikkeling	236
Vaarplichtbeloning	238
Goede werken van het Prinses Margriet Fonds	242
Aansprekende monumenten, bescheiden persoonlijk eerbetoon	250
Koopvaardijveteranen en collectieve herinnering	260

NOTEN	269
ILLUSTRATIEVERANTWOORDING	287
BRONNEN- EN LITERATUURLIJST	289
OVER DE AUTEURS EN REDACTEURS	295
INDEX	298

WOORD VOORAF

Vanaf september 1939 was de oorlog voelbaar voor allen die op zee voeren. Ook schepen uit neutrale landen als Nederland liepen de kans op een zeemijn te lopen of getorpedeerd te worden. Na de Duitse inval in Nederland werden de Nederlandse koopvaardijvloot en haar bemanning wereldwijd ingezet voor de geallieerde oorlogsvoering. Nederlandse schepen vervoerden op grote schaal troepen en materieel, alles wat nodig was voor de strijd tegen de asmogendheden Duitsland, Italië en Japan. Juist door hun kostbare lading waren de schepen een belangrijk vijandelijk doelwit. De koopvaardijopvarenden waren als burger naar zee gegaan, maar werden frontsoldaten, die jarenlang vrijwel geheel verstoken waren van contact met hun thuisfront.

De verrichtingen van de Nederlandse koopvaardij tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn gedetailleerd beschreven in vuistdikke, specialistische overzichtswerken, zoals dat van Bezemer (1986) en Von Münching (1978 & 1986). Daarnaast bestaan er deelstudies over specifieke gebieden of schepen alsook persoonlijke herinneringen en fictie. Echter, een handzaam en rijk geïllustreerd overzichtswerk voor een breed publiek met daarin zowel de algemene oorlogsinzet van de Nederlandse koopvaardij als de persoonlijke ervaringen en beleving van de bemanning en hun naasten was er niet. Met deze publicatie vullen wij deze lacune.

De Nederlandse koopvaardij in oorlogstijd is opgebouwd uit zes hoofdstukken, geschreven door verschillende auteurs die elk een ander aspect van de geschiedenis beschrijven. Dit boek begint met een algemene inleiding over de belangrijke rol van de Nederlandse koopvaardij tijdens de oorlog. Vervolgens worden de inzet en ervaringen van de koopvaardijbemanningen op de twee belangrijkste strijdtoneelen behandeld: de Atlantische Oceaan en de Pacific. Daarna komt het zeemansleven aan wal aan bod en de opvang van opvarenden in vreemde havens, gevolgd door een verhandeling over de ervaringen van het achterblijvende thuisfront. De laatste bijdrage beantwoordt de vraag hoe het in Nederland (ver) na de oorlog was gesteld met de steun, aandacht en waardering voor de koopvaardijveteranen en hun gezinnen. Om persoonlijke ervaringen van de koopvaardijveteranen meer gewicht te geven, worden de bijdragen afgewisseld met acht bijzondere portretten. De beeldredactie is verzorgd door drs. René Kok en Maria Somers, beiden werkzaam bij het NIOD.

De indrukwekkende documentaire 'Een vergeten zeemansgeschiedenis' van Goert Giltay en Tineke de Danschutter gaf Stichting DdM de inspiratie om de oorlogsinzet van de Nederlandse koopvaardij ook in boekvorm voor een breder publiek toegankelijk te maken. Gesteund door een gezaghebbend Comité van Aanbeveling ontvingen de stichting en de redactie inhoudelijke en financiële bijdragen van vele organisaties. Deze steun was onmisbaar, evenals de nalatenschap én de hartverwarmende bereidheid van koopvaardijveteranen en hun familie om hun herinneringen met ons te delen.

Anita van Dissel

Martin Elands

Hylke Faber

Pieter Stolk

VERPLICHT VAREN

De inzet van de Nederlandse koopvaardij in vogelvlucht

Saskia J. Klooster

Op 4 mei vertrekt ieder jaar een klein groepje mensen vanaf het Zeemanshuis in Rotterdam richting de Leuvehaven voor een herdenking.¹ Daar, op de hoek met de Boompjes, torent hoog boven de mensen een indrukwekkende scheepsboeg uit – een monument dat ons herinnert aan een vergeten zeemansgeschiedenis.

De inzet van de Nederlandse koopvaardij in de Tweede Wereldoorlog is even onbekend als indrukwekkend. In dit hoofdstuk komen, als inleiding op de navolgende hoofdstukken, eerst de status en positie van de vaderlandse handelsvloot en de maatregelen die getroffen werden om deze vloot voor de geallieerde zaak in te zetten aan bod. Voorts is er aandacht voor de regelgeving en het beleid van het Nederlandse kabinet in Londen, de organisatie van de koopvaardij in oorlogstijd en de rol die de handelsvloot innam in de geallieerde oorlogsvoering.

Rotterdam,
4 mei 1989.
Kranslegging bij
De Boeg,
het monument voor
de koopvaardij.
Een trompettist
blaast de *Last Post*.